

LIVAN DAVLATINING IQTISODIYOTIGA “FUQAROLIK URUSHI” NING TA’SIRI

Sharofova Diyora Shavkat qizi

E-mail: diyorasharofova33@gmail.com

ANNOTATSIYA

Ushbu maqola Livanning uzoq davom etgan urushining iqtisodiyot uchun oqibatlari va uning yaqin kelajakdagi istiqbollari ko‘rib chiqadi. Hozirgi vaqtda Livan keskin tezlashgan inflyatsiya darajasi bilan birga og‘ir iqtisodiy tushkunlik va qashshoqlik holatiga kirmoqda. Iqtisodiyotning asosiy holati va uning tashvishli pul va moliyaviy sharoitlarining eng ko‘zga ko‘ringan belgisi Livan funt sterlingining barcha asosiy valyutalarga nisbatan qadrsizlanishi hisoblanadi. Hujjatning ta’kidlashicha, urushning iqtisodiyotning ishlab chiqarish qobiliyatiga ta’sirini hisobga olsak, bu davlat moliyasining portlovchi holati mamlakatni giperinflyatsiyaga va Livan funtining tez qadrsizlanishiga olib keladi.

Kalit so‘zlar: Fuqarolik urushi, iqtisodiyot, barqarorlik, inqiroz, inflyatsiya.

ABSTRACT

This paper examines the consequences of Lebanon’s prolonged war for the economy and its immediate future prospects. Currently, Lebanon is entering a state of severe economic depression and poverty, accompanied by a sharply accelerating inflation rate. The most visible symptom of the underlying state of the economy and its alarming monetary and financial conditions is the depreciation of the Lebanese Pound against all major currencies. The paper contends that - given the impact of the war on the productive capacity of the economy - it is the explosive state of public finance that is leading the country to hyperinflation and an accelerated depreciation rate for the Lebanese Pound.

АННОТАЦИЯ

В данной статье рассматриваются последствия длительной войны Ливана для экономики и ее ближайшие перспективы. В настоящее время Ливан входит в состояние тяжелой экономической депрессии и бедности, сопровождающееся резко ускоряющимся уровнем инфляции. Наиболее заметным признаком основного состояния экономики и ее тревожных валютных и финансовых условий является обесценивание ливанского фунта по отношению ко всем основным валютам. В документе утверждается, что, учитывая влияние войны на

производственный потенциал экономики, именно взрывоопасное состояние государственных финансов приводит страну к гиперинфляции и ускоренному обесцениванию ливанского фунта.

1975 yildagi urush boshlanishidan oldin Livan iqtisodiyoti nisbatan tez sur'atlar bilan va keng ko'lamli faoliyat turlari bo'yicha rivojlanayotgan edi. Nisbatan liberal va tartibga solinmagan rivojlanish xizmat ko'rsatish sohalari - bank, savdo, turizm sohalarini kengaytirdi, ammo yengil ishlab chiqarish va sanoat sektori tez sur'atlar bilan rivojlanib, eksportga yo'naltirilgan edi.

1964-74 yillar orasidagi Livan iqtisodiyotining o'sish manbalarining hech qanday ajablanarli tomoni yo'q edi.

- Birinchidan, yirik xizmatlar sohasiga ega bo'lgan iqtisodiyot uchun yiliga o'rtacha 20 foizdan ortiq bo'lgan investitsiyalar nisbati (yalpi asosiy investitsiyalar yalpi ichki mahsulotga nisbatan) nisbatan yuqori bo'lib, omil unumdorligining oshishini nazarda tutadi.

- Ikkinchi va potentsial jihatdan muhimroq (garchi osonlik bilan aniqlash mumkin bo'lmasa ham) inson kapitaliga investitsiyalar edi. Yosh va tez o'sib borayotgan aholi inson kapitaliga katta sarmoya kiritib, yuqori malakali ishchi kuchini ta'minladi. Bu omil past ish haqi, qo'shni davlatlardan nisbatan malakasiz immigrant ishchi kuchining mavjudligi bilan birgalikda iqtisodiy jadal o'sish uchun asos bo'ldi.

- Uchinchidan, iqtisodiy siyosatning hukmron liberal pozitsiyasi raqobatbardosh iqtisodiyotni rivojlantirishga imkon berdi va butun dunyodan yangi texnologiyalarni o'zlashtirishga yordam berdi.

Ammo, 1975 yildan beri davom etgan urush yalpi iqtisodiy faoliyatning o'sishi va darajasining keskin pasayishiga olib keldi. Bundan tashqari, keng tarqalgan fikrdan farqli o'laroq, yalpi ishlab chiqarishning hisob-kitoblari shuni ko'rsatadiki, Livan iqtisodiyoti 1975-76 yillardagi urush boshlanishini belgilagan dastlabki zo'ravonlik va vayronagarchilikdan hech qachon tiklanmadi. Hozirgi chuqur tanazzul hayratlanarli hodisadan farqli o'laroq, yanada yomonlashuv sifatida namoyon bo'ladi.¹

Yalpi ichki mahsulot yoki yalpi milliy mahsulot (YaIM) kabi umumiy faoliyat ko'rsatkichlari bo'yicha rasmiy statistik ma'lumotlar yoki taxminlar mavjud emas. Biroq, bunday hisob-kitoblar, hatto xom bo'lsa ham, iqtisodiyotning hozirgi holatini tahlil qilish va iqtisodiyotni yakuniy rekonstruksiya qilishni rejalashtirish va rejalashtirish uchun zarurdir.

Urushdan keyin Livan iqtisodiy jihatdan abgor ahvolga kelib qolgan edi. Fransiya esa mamlakat iqtisodiyotini qayta tiklashga majbur edi. Iqtisodiyotning muhim

¹ BARRO, R, 'On the Determination of the Public Debt', Journal of Political Economy, 87, pp. 940-971, 1979

sektorlariga investitsiyalar jalb etildi. Infrastruktura yaxshilandi va Livan xalqaro bozorga chiqa oldi. Ta'lim sohasida ham yaxshi o'zgarishlar amalga oshirildi. Fransuz tili arab tili bilan birgalikda rasmiy til sifatida faoliyat yurita boshladi va bu 1943-yilgacha davom etdi. Ammo fransuz tili baribir o'z ahamiyatini saqlab qola oldi. Hozirga kelib aholining 45 foizini frankofonlar tashkil qiladi.

Livanning bugungi kundagi siyosiy tizimi ham aynan Fransiya mandati paytida shakllangan edi. 1926-yilgi konstitutsiyaga muvofiq mandatchilar bilan birgalikda 17 konfessiya vakillaridan iborat Maslahat kengashi ham tashkil etilgan edi. Respublikada hokimiyat ushbu konfessiyalar o'rtasida taqsimlandi. Eng muhim lavozimlar demografik jihatdan ko'pchilikni tashkil etadigan konfessiya vakillariga berildi.¹

Livan 1943-yilga kelib mustaqil davlat deb e'lon qilindi va mamlakat eski boshqaruv shaklini saqlab qoldi. Livanning 1943-yildan 1975-yilgacha bo'lgan davri uning eng gullab yashnagan davri sifatida talqin etiladi. Erkinlik indeksi bo'yicha ham Livan Freedom House talqiniga ko'ra, 1975-yilgacha Yaqin Sharq va Shimoliy Afrika mintaqasidagi ikki erkin davlatdan biri (ikkinchisi Isroil) sifatida e'tirof etilgan. Livan konfessional xarakterga ega bo'lgan parlamentar demokratik respublika hisoblanadi. Mamlakat prezidenti parlament tomonidan saylanadi va nasroniy maronitlardan tanlanadi. Uning vakolatlari cheklangan bo'lib, asosiy vakolatlarni vazirlar kengashining qo'lida jamlangan. Mamlakat bosh vaziri musulmon sunniylardan bo'lib, u parlament deputatlari va raisi oldida hisob beradi. Parlament raisi esa shia musulmonlaridan tayinlanadi. Bosh vazir o'rinbosari va hukumat matbuot kotibi pravoslav nasroniylari orasidan tayinlanadi. Parlamentda 128 deputatlik o'rni mavjud bo'lib, nasroniylar va musulmonlar o'rtasida taqsimlangan va deputatlar to'g'ridan to'g'ri ovoz berish yo'li bilan saylanadi.²

Yuqorida aytib o'tilganidek, Livan 1975-yilgacha, ya'ni mamlakatda fuqarolar urushi boshlanguncha barqaror rivojlanayotgan davlatlardan biri edi. Mamlakatda turizm, qishloq xo'jaligi, bank va moliya tizimi rivojlandi. Livan Yaqin Sharqning Shveysariyasi edi. Ammo shu yillarda mamlakatda bir qator ichki ijtimoiy ziddiyatlarga, shuningdek, Isroil davlatining tashkil etilganidan keyingi oqibatlar bilan to'qnashishga majbur bo'ldi. 1948-yildan boshlab 120 ming nafar falastinlik qochoq Livan hududiga qochib o'tdi. Mamlakat Isroil-Falastin maummosining asosiy ishtirokchilaridan biriga aylanib qoldi. Livandagi 1975–1990-yillarda bo'lib o'tgan fuqarolar urushi mamlakatni yana abgor holatga olib keldi. Urush yillarida mamlakatda 170 ming aholi halok bo'ldi. Mazkur fuqarolar urushi mamlakatning siyosiy va iqtisodiy inqirozlar girdobiga kirib qolishiga sabab bo'ldi.³

¹ M. Lafasov, U. Jo'rayev – "Jahon Tarixi" - T.: «Turn-Iqbol» nashriyoti, 2005—368

² https://en.wikipedia.org/wiki/Religious_discrimination#In_Asia

³ M. Lafasov, U. Jo'rayev – "Jahon Tarixi" - T.: «Turn-Iqbol» nashriyoti, 2005—368

Mamlakatni inqirozga olib kelgan sabablardan yana biri davlatdagi jamoaviy nizolardir. Livanda o'ndan ziyod diniy konfessiya jamoalari mavjud bo'lib, ular o'rtasidagi nizolar zamonaviy Livan tarixini belgilab beradi. Ular o'rtasidagi nizolar dastlab hukmronlik uchun kelib chiqsa, keyingi sabab falastinlik qochoqlarning assimilyatsiyasidir. BMT hisob-kitoblariga ko'ra, mamlakatda 450 mingdan ziyod falastinlik qochoq 40 dan ziyod hududda istiqomat qiladi. Ularning ba'zilar Falastinga qaytishni istasa, qolganlari fuqarolik olish ilinjida. Falastinliklarga fuqarolik berilishi to'rt million aholiga ega Livanda demografik o'zgarishlar keltirib chiqarishi mumkin. Bu esa sunniylar sonining oshishiga olib keladi hamda nasroniy va shialarning noroziligiga sabab bo'ladi.¹

2005-yilning 14-fevral kuni mamlakat bosh vaziri Rafiq Hariri o'ldirib ketildi va bu yangi mojarolarga olib keldi. Mamlakatda "Kedr inqilobi" yuz berdi. Inqilob paytida yangi allians tuzildi. Unga "14-mart" nomi berildi. Alliansga kirgan partiyalarning vakillari Suriyaning mamlakatdagi 1975-yildan buyon davom etayotgan mavjudligiga qarshi edi va Suriya kuchlarining mamlakatni tark etishini talab qilayotgan edi. Shu munosabat bilan 14-mart kuni Bayrutda 1,3 million kishi norozilik namoyishiga chiqqan edi.²

Shu yildan keyin mamlakat bir nechta siyosiy inqirozlarni boshdan kechirdi, xususan, 2008-yil va 2014–2016-yillarda. Shu bilan birga, Livan mintaqaviy muammolarga ham aralashishiga to'g'ri keldi. Bu esa mamlakat iqtisodiyotiga ham jiddiy ta'sir qila boshladi. Ishsizlik darajasi oshib bordi, mamlakat pul birligi qadrsizlanib ketdi.

Mamlakatdagi hozirgi iqtisodiy va siyosiy inqiroz juda chuqur ildiz otgan. Fransiyaning Monten tadqiqotlar instituti mutaxassisi Anna Gadelning fikricha, iqtisodiy jihatdan Livandagi vaziyat misli ko'rilmagan darajada yomonlashdi. FVF hisob-kitoblariga ko'ra, 2020-yilgi iqtisodiy pasayish YIMning 10 foizi miqdorida belgilangan. Ishsizlik darajasi faol aholining 35 foizini qamrab olgan va bu yil oxiriga borib yanada o'sishi mumkin. Davlat qarzi YIMning 170 foizini tashkil qiladi. Mart oyiga kelib mamlakat qarzlarini to'lay olmasligini ma'lum qildi va bankrotlik e'lon qildi. Shuningdek, hukumat budget mablag'larini moliyalashtira olmayapti. Livan pul birligi o'z qadrini 80 foizga yo'qotdi va iyun oyiga kelib inflyatsiya darajasi 150 foizni tashkil qildi. Mamlakatda umumiy tushkunlik holati hukm surmoqda. Kichik biznesdan tortib makroiqtisodiyotgacha tushkunlik holatida. Livandagi ijtimoiy hayot ham havas qilarli darajada emas. Mamlakatda 50 foiz aholi kambag'allikdan past darajada, 20 foiz aholi esa o'ta qashshoqlikdan past darajada yashaydi. Mamlakatdagi

¹ . <https://culturalatlas.sbs.com.au/lebanese-culture/lebanese-culture-religion>

² H. Kichkilov, M Fayfuzllayeva – “ Eng Yangi Tarix (1945-2010 – yillar) T.:”Yangi Nashr” 2011- 520 bet.

oʻrta qatlam inqirozdan eng koʻp jabr koʻrgan qatlam boʻlib turibdi. Oʻqituvchilar, injenerlar, davlat xizmatchilari oziq-ovqatga muhtoj qatlama aylanib qolgan. Bunday qatlam “yangi kambagʻallar” qatlami deb atalmoqda.

Yuqorida keltirilgan hisob-kitoblar qanchalik ishonchli boʻlsa, ular darhol savol tugʻdiradi: nega iqtisodiyot 1975-76 va 1982 yillardagi zarbalardan tiklanmadi? Yoki keng tarqalgan eʼtiqodga qaramasdan, nega iqtisodiyot urushlarga chidamli emas edi? Qisqacha aytganda, uchta omil ustun rol oʻynagan.

Birinchidan, urush va u bilan bogʻliq xavf va noaniqlik tufayli investitsiya xarajatlarida katta pasayish kuzatildi. Investitsion xarajatlar ishlab chiqarishga qaraganda ancha oʻzgaruvchan boʻladi va yuqori protsiklik boʻladi, yaʼni bum davrida ishlab chiqarishga qaraganda tezroq oʻsadi va retsessiyada tezroq tushadi. Quyida koʻrib chiqamizki, Livanga investitsiyalar real ishlab chiqarishga qaraganda tezroq kamaydi. Oʻz navbatida, bu samaradorlikning pasayishini anglatadi va yalpi investitsiya xarajatlari kapital fondini saqlash va almashtirish uchun zarur boʻlgan darajadan past boʻlganligi sababli ishlab chiqarishning pasayishi. Xulosa qilib aytadigan boʻlsak, investitsiyalar va ishlab chiqarish oʻrtasidagi dinamik bogʻliqlik ishlab chiqarishning haqiqiy yoki kutilayotgan pasayishi investitsiya xarajatlarining kamayishiga olib keladi, bu esa ishlab chiqarishning pasayishini kuchaytiradi.¹

Ikkinchidan, urush iqtisodiyotda tarkibiy oʻzgarishlarga olib keldi: tovar va mehnat bozorlari borgan sari segmentlarga boʻlinib, ajralib turdi. Hududlar oʻrtasida tovar va mehnat xizmatlari oqimida toʻsiqlar kuchayib bormoqda. Harakatning yoʻqolishi va ortib borayotgan xarajatlari mahsuldorlik va ishlab chiqarishning yoʻqolishini anglatadi, chunki resurslar ulardan eng samarali foydalanishga ajratilmaydi va ularning optimal mintaqaviy joylariga koʻchirilmaydi.

Uchinchidan, urush insoniy boʻlmagan jismoniy kapitalning katta qismining yoʻq qilinishiga va malakali, professional ishchi kuchining muhim qismining Livandan koʻchib ketishiga olib keldi. Inson va noinsoniy kapitalning qisqarishi bevosita iqtisodiy faollik darajasining doimiy pasayishiga olib keldi. Bundan tashqari, kapital zaxiralarning yoʻq qilinishi va malakali ishchi kuchining chetga migratsiyasi qolgan nisbatan past malakali ishchi kuchining mahsuldorligini pasaytirishni anglatadi, bu esa real ish haqi va daromadlarning pasayishiga olib keladi.²

Bu omillarning kombinatsiyasi kelajak uchun ogʻir oqibatlariga olib keladi: agar urush toʻxtamasa, Livan kambagʻal va bir ibora bilan aytganda, "rivojlangan" mamlakatga aylanadi.³

¹ https://en.wikipedia.org/wiki/Religious_discrimination#In_Asia

² https://en.wikipedia.org/wiki/Religious_discrimination#In_Asia

³ BARRO, R, 'On the Determination of the Public Debt', Journal of Political Economy, 87, pp. 940-971, 1979

Nihoyat, narx darajasi va valyuta kursi o'rtasidagi bog'liqlikka oid bir nechta sharhlar o'rinalidir. Ommabop tushuncha shundan iboratki, valyuta kursining o'zgarishi narx darajasining o'zgarishiga olib keladi yoki sabab bo'ladi. Bunga yaqqol misol sifatida import qilinadigan tovarlar narxi jahon bozorlarida belgilanadi va valyuta kursining o'zgarishi ichki narxlarning o'xshash o'zgarishiga olib keladi. Bu yerda valyuta kursi va ichki narx darajasi bir xil kuchlar to'plami, ya'ni pul va real daromadlarning o'sishi hamda davlat byudjeti taqchilligini kelajakda monetizatsiya qilish kutilmalari bilan birgalikda va o'xshash tarzda belgilanadi, degan fikr qabul qilinadi. Tovarlar va xizmatlar narxlari bir qator sabablarga ko'ra kechikishi yoki valyuta kursining o'zgarishiga olib kelishi mumkin; ammo asosiy determinantlar bir xil. Ijtimoiy miqyosda yanada muammoli va potentsial portlashi mumkin bo'lgan narsa shundaki, inflyatsiya darajasining katta va kutilmagan o'sishi sharoitida real ish haqi va ish haqi pasayish tendentsiyasiga ega bo'ladi, chunki nominal ish haqi va ish haqi narxlarning oshishi uchun darhol yuqoriga qarab moslashtirilmaydi. Bu Livanda o'tgan yili sodir bo'lgan va yana takrorlanishi ehtimoli yuqori.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI: (REFERENCES)

1. H. Kichkilov, M Fayfuzllayeva – “ Eng Yangi Tarix (1945-2010 – yillar) T.:”Yangi Nashr” 2011- 520 bet.
2. M. Lafasov, U. Jo'rayev – “Jahon Tarixi” - T.: «Turn-Iqbol» nashriyoti, 2005— 368
3. <https://culturalatlas.sbs.com.au/lebanese-culture/lebanese-culture-religion>
4. ABDEL-AHAD,C., NOUJAIM, E., and SPITALLER, E., ‘Money and Credit 1973-80’, Banque du Liban, Bulletin Trimestriel, 7, pp. 15-28, 1980
5. BARRO, R, ‘On the Determination of the Public Debt’, Journal of Political Economy, 87, pp. 940-971, 1979